

Praznovszky Mihály

A SOMLÓ ÉS A SOMLAI BOR DICSÉRETE

egy XIX. századi tájirodalmi antológiában

Másfélszáz évvel ezelőtt jelent meg Veszprém-ben a tudós vármegyei főorvos, Cseresznyés Sándor könyve **A nagy Somló hegyről, váráról, Somló-vásárhelyről, helyzeti, történeti, természeti, gazdasági és költészeti tekintetben** - címmel.

Az akkor Pápán élő doktor képzeletét, mint megannyi kortársáét, megragadta a hegy, amely a mai utazó számára is eredeti látvány. Ajkától, Devecsertől nem messze, szinte a Dunántúl közepén emelkedik hatalmas bazalt tömbjével, annak csúcsán a vár romjaival. Közel, s távol más hegy nem zavarja a fenséges látványt. Tetejéről jó időben a Balatonig ellátni, de ami egyedülállóvá teszi, az szőlőtábláinak végtelen sora s a híres bor, a somlai, amely évszázadok óta a hegyet - mint a legkisebb magyar bortáját - nemzetközi hírűvé emelte.

Cseresznyés Sándor könyve is a hegy értékeivel foglalkozott: a várral, a hegyről szóló versekkel, a környék legfontosabb településével Somlóvásárhellyel, de leginkább a bor varázsa érdekelte.

Mára már szakkönyvek, tanulmányok tucatjai igazolják azt, amit Cseresznyés doktor akkor még csak sejtett, vagy a maga egyszerű módszereivel vizsgálta. Azaz a somlai bor különleges ízének magyarázatát, hatóanyagainak összetételét, hatását.

A hosszan érlelődő, jól kezelt somlai mindig is gyógyyszernek számított, voltak idők, amikor orvosság híján ezt javallták az orvosok a betegeknek. De tudták ezt maguk a környék lakói is, hiszen innen eredhetett az a latin mondás, hogy „Vinum Somlaianum lac senum, pueris venenum”, azaz a somlai bor tej az öregeknek, méreg a gyerekeknek.

De az is közismert mondás mindmáig, hogy a somlai a nászéjszakák bora. Ezt azzal magyarázzák, hogy a benne lévő hatóanyagok elősegítik a fiúnemzést. Úgy tudják, nyolc fontos területen fejtette ki hatását. Ezek:

- ❶ Kis adagokban, rendszeresen fogyasztva, a belső szervek működését jó karban tartotta.
- ❷ Hatásos az aranyér és a székrekedés ellen.
- ❸ Borzongás és meghűlés ellen (forralva is) ajánlották.
- ❹ Idős korban erősít, vérképző hatása van, de használ a legyengült embernek is.
- ❺ Segít a savhiányban szenvedőknek, de segít a savtúltengésre panaszukodóknak is.
- ❻ A fédiúi potenciál növelésére ajánlott.
- ❼ Az emésztés elősegítésére, még gyermekek is kaphattak belőle, de általában a rossz közérzet ellen javallták.
- ❽ A szőlőhegyen olykor a sebek kimosására is használták.

Ezek a megmosolyogtató javallatok valóságos és évszázados tapasztalatokon alapultak. Cseresznyés Sándornak az agrártörténetnél jóval irodalmibb leírásában így szól az orvosi diagnózis: „*vidékünkön a sorvasztó betegségekben, puffadt, petyhüdt, sá-*

padt, nyálkás silányságokban, gelesztás állapotban, rothasztó, ideg, gyomor lázakban, csömörben sat. a somlai bor belső, külsőképpen, bámulatos jótékonyosságú szerrül használtatik.”

Ez volt tehát az egyik ok, ami kiváltotta a fokozott érdeklődést a somlai iránt. A másik a rendkívül változatos fajtasokasága, amely mára ugyan erősen megcsappant, de még így is számottevő.

Érdeemes elolvasni a tudós orvos leírását, amely egyrészt mára kiveszett szőlőneveket rögzít, másrészt nyelvészetileg is figyelemre méltó. Az 1848-as állapotok szerint „*mintegy 37-38 szőlőfaj ismeretes, úgymint: fejtér és veres karcsú sziget, fejtér bajor, fekete bajor, térdes bajor, kolontár bakor, bákör, fejtér szőlő, sárfejtér, zöld fejtér, juh farkú, fekete kadarka, kéknyelű, kecskececsű, leány szőlő, gergely szőlő, fejtér muskota, fekete muskota, vörös muskota, római szőlő, rakk szőlő, pozsonyi szőlő, petemzsirom szőlő, fekete öreg, fekete váczi, som szőlő, cseke szőlő, fehér tüskés seggű, fekete tüskés seggű, tök szőlő, török szőlő, világos szőlő, czilifánt, jakab szőlő, fejtér szilva szőlő, veres szilva szőlő, budai zöld.*”

Bár látszólag messze kerültünk a választott témától, valójában mindig is körülötte keringtünk, mint a róka a hegy körül szőlőérés idején, hiszen ami az irodalmat idevonzotta, az Somlónak páratlanul változatos és boros hangulata. S ha már a rókát említettük, eszünkbe jut Mikszáth, aki Noszty Ferit is ide vezetett a Somlóra, hogy a híres szüreti jelenetben megkezdődhessék a nagy hozománygyűjtési akció. Maga Mikszáth több képviselőtársával 1890-ben vett részt egy somlai pincészeren.

De most nem Mikszáth van soron, noha a XIX. században járunk. Cseresznyés Sándor könyvének irodalmi antológiai fejezetében két klasszikus névvel és műrészletével találkozunk. Ennek alapján érdemes mélyebben megvizsgálnunk Kisfaludy Sándor és Vörösmarty Mihály kapcsolatát a Somlóval. Közismert Kisfaludy Sándor kapcsolata a gazdasággal, s azon belül is a szőlőműveléssel. A gazdaként élő és viselkedő költő a hozományként kapott badacsonyi szőlőjét tartotta birtoka legértékesebb részének.

Gazdasági feljegyzéseinek legnagyobb része mind erre vonatkozik. Volt egy csekélyebb szőlője Sümegen is, de ennek minősége meg sem közelítette a badacsonyit. A harmadik szőlője Somlón volt, a hagyomány ma is tudni véli eredeti pincéjét, de erre vonatkozóan kevés biztos adat maradt ránk. Ám mégsem ez, hanem a somlói várnak látványa ragadta meg őt. Ha a térképre nézünk, vagy felidézünk emlékezetünkben, látjuk, regéinek várai mind közvetlen környezetében találhatóak. Azok között és azok mellett utazott. Csobánc, Tá-

lika, Szigliget, Döbrönte, Somló Sümegről birtokaira utazván esett látóvilágba. Természetesen egyik regének sincs történeti magja, sem a személyekben, sem az eseményekben nem kell ezeket keresnünk. A helyszínnek nincs meghatározottsága, „történeteit” ráaggatja a közeli balatonmelléki várakra” - írja Fenyő István.

Ezt maga Kisfaludy is megfogalmazza a regék előszavában: „... itt, lakásom romantikus körében, milyent sok jeles és szép tájairól híres országokban jártomban-keltemben is keveset találtam - minemtutána itt szinte naponként látom a váromladékokat...” - fogalmazódott meg benne a regék gondolata. Éppen a Somlóról szóló rege az, amelyet a kritika a regeműfaj csúcsának tart, amelyben megfogalmazta „a patrióta ideológia fő elveit, s egy kidolgozott megszilárdult patrióta eszmekör tételeit dolgozza fel.”

Mind a Somlóban, mind a **Somló**i vérszüretben a romantikus költői elemek felsorakoztatása mellett ott találjuk indító motívumként a szüretet és a somlóit bort.

A Somlóban látni véljük a költőt, aki a váromladékon pihenve, képzeletében végigfut a múlt eseményein, dicső árnyain, nemzetének hajdani nagyságán, de pontosan lokalizálja azt a helyet, amelyről szólni akar, s egyúttal legfontosabb jellemzőit is rögzíti:

*Somlón, e jó ború hegynek
Napnyugodtí ormában,
Ezen regét olvasta volt
A Vár mohos falában. -*

*Néz a Magyar, - ki Balaton
Szívemelő tájáról
Sümeg felé - Somlónak jön
S a múlt idő koráról
Emlékezik, jobbra balra
Öseink üres fészkeit
Látván [...]*

A **somlai vérszüret** első énekében az indításban, a szituáció magyarázatában egyenrangú szerep jut a szüretnek, valamint a török feletti győzelem megünneplésének:

*Somlón kettős volt az öröm:
A nemzeti diadalt
Nagy borszüret követé ott [...]*

S ha Himfy kesergő szerelmi verseiben a somlóit bornak nem is találjuk említését, ahogyan a Somlóban írta, „a Somló arany cseppjeit”, most nem énekelte meg, ám magának a Somlónak a leírása a 158. énekben ott szerepel

*Amott látom domborodni
Nagy Somlónak kalapját
Amott, jobbról, nyálasodni*

*A Marcalnak iszapját
A felhőben merőn ott áll
a sümegi vár foka
A Bakonyból ott kandikál
Tátikának homloka*

S bár élete nagy részét Sümegen élte le, mégis ezen az említett két soron kívül Sümeggel, a várral nem foglalkozott, pedig látványnak az is impozáns volt. Somló viszont annál élénkebben foglalkoztatta fantáziáját, költészetének minden szakaszában.

Kisfaludy és Vörösmarty között Somló vonatkozásában újra csak **Cseresznyés Sándor** a kapocs. Tájirodalmi antológiájában a pápai orvos saját versét is felvette, amely egy olyan somlóit Vörösmarty kitogatósról tanúskodik, amelynek más emlékét nem ismerjük.

Versének címe: **Vörösmartyhoz a somlói ebéden, September 17-én 1845.** A bordal egyetlen mondanivalója: Vörösmartyt életetni a hazáért, a magyar költészetért. Töretlen munkálkodásához pedig legfontosabb segítsége a somlói bor, amelyet amúgy is szeret, s így remélhetően sokszor látják még őt vendégül a szüretben.

Néhány szakasz mutatványul magát a teljes verset állítja elénk:

*Haj pedig bor nélkül
Mi a nagy világ?
Egy kör, mely bánatnak
Szűk, örömmek tág.*

*Válasz - pezsgő keiké
Ruszi, tokai, -
Ménesi, - Neszméli,
Egri, - budai?*

*Ej, igyunk somlait,
Őt, - vasas Nectárt,
Gyomrunkat megedzi,
Fejünknek nem árt.*

Ez utóbbi szakaszban a poétai akaratot már legyőzte az orvosi beidegződés s a végső, záró strófában így búcsúzik Vörösmartytól, a költőtől:

*Addig, bár akárhol
Ültz serleget,
Vagy csuklasz, gondolj ránk, -
Somló emleget.*

Most kell szólnunk Vörösmartyról, aki barátja, **Stettner György** révén kötődik a Somlóhoz, mégpedig igen erős szálakkal. Stettner 1832-ben ment professzornak Pápára a kollégiumba. Ettől az évtől 1849-ig Vörösmartynek 14 levelét ismerjük, amelyeket barátjának írván, bennük a somlóit bort emlegeti. Ezek a megjegyzések mind arról szólnak, hogy somlóit bort akar

vásárolni, érdeklődik a szüret felől, a bor minőségét tudakolja, árát, elhelyezésének, szállításának gondjait kérdezi. Ő maga hírverője lesz a bornak, hiszen kiderül: tőle kapott kedvet a somlaihoz Eötvös József, Bajza József, Vachot Sándor, Bártfay László, akik évente több akóval is rendeltek.

Vörösmarty úgy érezte, számára a bor gyógyszer is lehet. 1833-ban azon panaszkodott, hogy nem ihat a most érkezett borból, mert éppen gyógyszert szed torokfájásra, bár azért egy-két cseppet megkóstolt. Így írja: „Boraid setét zöldsárga színben ugyan, de somlai töredékeny természetükhöz képest elég tisztán érkezének meg...” s miután kénytelen volta bort pihenni hagyni - mert az orvos így rendelte - négy hónap múlva már elragadtatottan írt a tilalom feloldása után: „Somlai borodat vagy miféle borodat kívártam, gyönyörűen megtisztult, és igen jó italú lett”. (Ez bizony a véletlennek köszönhető, hogy így tudta meg; a somlai a megpihenés után egyre ízesebb borrá válik.)

Az ízes borokra rá volt szorulva, hiszen 1832 decemberében keserűen fakad ki, mintegy megsejdvé a későbbi híres **Rossz bor** című versét:

„Te boldog ember, ki avval az áldott Somlaival élhetsz. Ugyan írd meg, jó-e még, olyan-e, hogy a lélek minden aggságait elfelejtse nála? Én nyomorú korcsmai borokkal élek, lelketlenebbül mint valaha; mert úgy hiszem a vénülő ember lelkének egy részét a jó bor teszi”.

Cseresznyés Sándor nevét e boros levelekben kétszer fedezzük fel. Kapcsolatuk minden bizonnyal abból a páratlan költészeti hatásból indult ki, hogy a **Rossz bor** című versére a jó magyar bortermő tájakról sorra érkeztek Vörösmartyhoz az akós küldemények, amelyet ő igen megelégedetten nyugtázott Sárossy Gyulához írott levelében: „Ki nekem jó borok küldését indítványozza, az mindenkor eredeti, tősgyökeres, becsületes magyar ember”.

1845. április 15-én kelt és Stettnernek írt levelének utóiratában említi, hogy várja Cseresznyés küldeményét: „A Cseresznyés bora jó lesz, ha lesz, valamikor tán egy verssel üdvözlöm meg, akik szomjajmnak ily célszerű oltogatásáról gondoskodnak”.

Nemcsak a vers született meg, de létrejött a Pápai és somlói látogatás. Ugyancsak barátjának írt szeptember 8-i levelében ígéri, hogy 13-án nejjével Pápán lesznek, ahol néhány napot töltenek. Innen mehetek ki a somlai szőlőbe szeptember 17-én. Nem valószínű, hogy szüretre, mert a somlai szüretoktóber első hetében kezdődtek, - inkább egy pincszerre, amelynek hangulata mint láttuk, a tudós doktort versírásra ragadtatta, s amelynek emléke még hosszú évekig élte kapcsolataikat, s persze ezt tették a rendszeres somlai küldemények is. 1847. január 7-én ugyancsak Stettnernek írt levelében említi: „Cseresznyés egy hordó somlaival köszöntött oldalba, a tied féjét még valami pusztai pinczében borítja a penész.”

Cseresznyés Sándor tehát közvetett módon, másokkal egyetemben hozzájárult egy szép vers megszületéséhez. Vörösmarty 1844-ben írt **Rossz bor** című versben is feltűnik a somlai, de éppen annak ellentétéként, hogy a méregkeverő csapláros, „légy-étető” ad nekik a finom borok helyett:

*Ki láta bort, zöldet, mint drágakő?
És híg aranyt, melly nyakba önthető?
Somló, Tokaj, halljátok a panaszt;
Fösvény hegyek; nekünk nem szűrtök azt.*

Zöld, mint a drágakő - ez a sor igazolja, hogy Vörösmarty elég somlait ihatott, hiszen pontosan rögzítette a bor jellegzetes színét, amelyből addigra már pincéjében, Stettnernek köszönhetően, jónéhány akóval volt.

A válasz-versben, amelyet a bor-küldemények váltottak ki, Somlónak egész szakasz jut s ezt a szakaszt emelte be Cseresznyés is táj-antológiájába s még később is sokszor idézik a Somlóval foglalkozók:

*Kit illet e pohár
Melly bü ajakra vár?
Szívemnek vére egy pohár borért,
És e pohár legjobb barátimért!
Rideg Somló, térföldi remete,
Reád szálla mezők lélekzete,
Körül foly a nap, mint hű szerető,
Osztatlan hévvel téged ölelő.
A távol Marczal szellőt küld feléd,
Hogy illat és fény olvadjon beléd.
Mégis Somló, benned nincs érzelem,
Tőid levét hiába szeretem:
Magszégynyíti fösvény kebledet,
Baráti kéz tölté e serleget.
De mit beszélek? itt a bor,
A hány csep, éljen annyiszor
A hű barát s a szeretet,
Rideg Somló! isten veled!*

S bár Vörösmarty látszólag elbúcsúzik a Somlótól, valójában vissza-visszatér ide, még ha jelképesen is. Ha máskor nem, hát egy-egy pohár somlai elfogyasztása közben gondolt Pápán élő barátaira, Stettnerre, Cseresznyésre és a többiekre, akik rendszeresen meglepték őt ezzel a fejedelmi nedűvel.

Somlónak azóta is támadtak új barátai a magyar költészetben, akik megénekeltek a hegy hangulatát. Eötvös Károlytól Mikszáthon át Ágh Istvánig, Nagy Lászlóig húzódik ez a sor. Műveikből felismerhető: egy jól körülhatárolható földrajzi egység speciális jellemzőivel - hegy - vár - bor -, milyen komplexen jelentkezik az irodalomban, milyen kapcsolatok megszületését hozza magával, amelyek elemei, olykor magyarázó, értelmezői lesznek egy-egy alkotásnak.